

Zasady latynizacji języka hindi

Język hindi (*hindi bhasza*) należy do języków indoaryjskich (grupa indoirañska, rodzina indoeuropejska). Wśród języków nowoindoaryjskich współtworzy wraz z otaczającymi centrum jego użycia dialektami odrębny zespół „centralny”*. Na mocy zapisu konstytucyjnego hindi jest od 1950 r. oficjalnym (państwowym) językiem Indii. Standardowe hindi (*manak hindi*) jest ponadto językiem urzędowym w stanach Uttar Pradeś, Madhja Pradeś, Harijana, Radżastan Bihar, Himaćal Pradeś, Uttarakhand, Čhattisgarh, Dźharkhand oraz na Terytorium Stołecznym Delhi. Wg danych spisu ludności z 2001 r. standardowym hindi posługiwało się 258 milionów ludzi; przy szerszej definicji języka, uwzględniającej jego odmiany terytorialne (dialekty i zbliżone języki regionalne), hindi miało 422 miliony użytkowników. Początki hindi sięgają X-XIII w., kiedy na podstawie dialektu okolic Delhi i Mathury (*khari boli*) uformował się potoczny język Niziny Hindustańskiej (*hindustani*). Dialekt ten zachował podstawowe cechy staroindoaryjskiej fonetyki (opozycja samogłosek krótkich i długich, bezdźwięczne i dźwięczne spółgłoski przydechowe, rząd spółgłosek retrofleksyjnych); do głównych innowacji rozwojowych zalicza się rozwój rzędu samogłosek nosowych. Z kształtujących się na bazie *hindustani* dwu wariantów stylistycznych języka – hinduskiego, czerpiącego z leksyki sanskryckiej i używającego własnego pisma sylabicznego, oraz muzułmańskiego, czerpiącego z arabsko-perskiej leksyki i używającego pisma arabskiego – wyłoniły się w drugiej połowie XIX dwa języki, hindi i urdu (język oficjalny Pakistanu).

Pismo hindi (*dewanagari*) to sylabariusz typowy dla pism indyjskich wywodzących się z pisma *brahmi*, zaświadczonego po raz pierwszy w III w. p.n.e. w północnych Indiach. Wchodzący w jego skład zbiór grafemów uporządkowano zgodnie z regułami obowiązującymi w pismach stosowanych dla zapisu staroindoaryjskiego sanskrytu. Pisownia zachowuje grafemy przedstawiające sonanty zgłoskotwórcze *r*, *r̄*, *l*, dyftongi *ai* i *au*, oraz komplet spółgłosek szczelinowych *ś*, *ṣ*, *ś*. Potrzeby fonetyki współczesnego języka hindi uwzględniają nowe, opatrzone diakrytykami grafemy, dla retrofleksyjnych *r* i *rh*, oraz dla dźwięków obecnych w bezpośrednich zapożyczeniach arabsko-perskich (*q*, *kh*, *g*, *z*, *f*) i angielskich (*z*, *f*, *ō*). Od połowy ub. wieku rząd Republiki Indii wspiera działania prowadzące do standaryzacji języka w sferze gramatyki i pisowni. Nadal jednak w skład pisma wchodzi duża liczba tzw. ligatur – odrębnych, złożonych grafemów oddających zbitki spółgłoskowe obecne w zapożyczeniach, głównie z sanskrytu, także z arabskiego, perskiego i języków zachodnich. Nowe techniki druku wymuszają rezygnację z ligatur i przejście do rozłącznej pisowni połączeń spółgłosek.

W zmodyfikowanym dla potrzeb języka hindi piśmie *dewanagari* samogłoski posiadają osobne znaki jedynie na początku wyrazów albo po innych samogłoskach; ich obecność sygnalizuje zawsze albo początek sylaby albo sylabę składającą się z samej samogłoski. Grafemy spółgłoskowe przedstawiają sylaby złożone z danej spółgłoski (lub grupy spółgłosek) i domyślnej samogłoski *a*. Przedstawieniu innych samogłosek służą odpowiednie znaki diakrytyczne dodawane do bazowego grafemu sylabicznego (przed, pod, nad lub po nim). Pismo oddaje tradycyjnie jedynie dwa dyftongi, *ai* i *au*. Dla pozostałych dyftongów brak odrębnych grafemów.

Transliteracja języka hindi opiera się na standardzie latynizacji ISO 15919 (2001), ustalonym dla języków posługujących się pismem *dewanagari* lub pokrewnymi.

Spolszczając nazwy hindi, nie oddaje się różnic pomiędzy samogłoskami krótkimi i długimi. Dyftongowi *ai* oraz połączeniu samogłoskowemu *āi* odpowiada – *aj*; podobnie transkrybuje się połączenia samogłoskowe *ui* i *ūi*, *ei*, *oi* – jako *uj*, *ej*, *oj*. Połączenia samogłosek *āi* i *āī*, *ūi* i *ūī*, *eī*, *oī* oddaje się przez dwie sylaby – jako *ai*, *ui*, *ei*, *oi* lub (zgodnie z przyjętym w hindi wariantem ortograficznym) *aji*, *uji*, *eji*, *oji*.

Cecha przydechowości spółgłosek nie ulega w hindi osłabieniu; w transkrypcji oddaje się ją przez dodanie *h* do spółgłosek. W spółgłoskach *kh*, *čh*, *th*, *th*, *ph* przydech jest bezdźwięczny, w spółgłoskach *gh*, *jh*, *dh*, *dh*, *bh*, *rh* – zawsze dźwięczny. Szereg spółgłosek retrofleksyjnych *t*, *th*, *d*, *dh*, *n* oddaje się przez ich przedniojęzykowo-zębowe *t*, *th*, *d*, *dh*, *n*. Retrofleksyjne *r*, *rh* – jako *r*, *rh*. Obecne w piśmie *ś*, *ṣ*, *ś* oddaje się przez *ś*, *sz*, *s*.

* Zograf 1990, str. 32-44.

W zbitkach spółgłoskowych *y* oddaje się przez *j* (zatem, konsekwentnie, *Ayodhyā* to *Ajodhja*, nie *Ajodhia*). Stosowany w niektórych zapożyczeniach z sanskrytu grafem sonantu zgłoskotwórczego *r̥* zapisuje się w transkrypcji jako *ry*. Szereg spółgłosek retrofleksyjnych *t̥, th̥, d̥, dh̥, ṇ̥* oddaje się przez przedniojęzykowo-zębowe *t, th, d, dh, n*. Retrofleksyjne *r̥, r̥h* – jako *r, rh*. Ze względu na zbieżność wymowy spółgłoski palatalne hindi *c, ch, j, jh, ñ, ś* oddaje się – w każdej pozycji w wyrazie – przez ich polskie odpowiedniki *ć, ćh, dź, dźh, ś, ś*.

Odrębne reguły dotyczą transkrybowania samogłoski *-a*, domyślnie zawartej w grafemach spółgłoskowych. Na końcu dawnych sylab otwartych *-a* jest w transkrypcji z reguły opuszczane; wszędzie tam, gdzie jego opuszczenie groziłoby powstaniem trudnej do wymówienia zbitki spółgłoskowej, wymawia się je i odtwarza w transkrypcji jako *a*. Por. ग्राम, trl. *grām*, trb. *gram* ('wieś'), ale राज्य, trl. *rājya*, trb. *radźja* ('stan'). W pozostałych wypadkach zachowanie domyślnego *-a* sygnalizuje transkrypcję i wymowę zgodne ze standardami sanskryckimi. Por. भारत (indyjska krótka nazwa *Republiki Indii*), trl. *bhārat*, trb. *bharat* [*hindi*], ale trl. *bhārata*, trb. *bharata* [*sanskryt*]. Formalne nazwy takich stanów jak *Karnataka* i *Meghalaja* nawiązują do wzorca sanskryckiego, zgodnie z regułami hindi winny brzmieć *Karnatak, Meghalaj* (por. nazwy stanów kończące się na spółgłoskę: *Arunačal* [*Pradeś*], *Bengal* [*Zachodni*], *Bihar, Dźharkhand, Gudźarat, Himačal* [*Pradeś*], *Manipur, Mizoram, Pendźab, Radźastan, Sikkim, Uttar* [*Pradeś*]).

Spółgłoski

(bazowe grafemy spółgłoskowe)

	transliteracja	transkrypcja		transliteracja	transkrypcja
क	ka	ka, k	घ	dha	dha, dh
ख	kha	kha, kh	न	na	na, n
ग	ga	ga, g	प	pa	pa, p
घ	gha	gha, gh	फ	pha	pha, ph
ङ	ṅa	n	ब	ba	ba, b
च	ca	ća, ć	भ	bha	bha, bh
छ	cha	ćha, ćh	म	ma	ma, m
ज	ja	dźa, dź	य	ya	ja, j
झ	jha	dźha, dźh	र	ra	ra, r
ञ	ña	ń	ल	la	la, l
ट	ṭa	ta, t	व	va	wa, w
ठ	ṭha	tha, th	श	śa	śa, ś
ड	ḍa	da, d	ष	ṣa	sza, sz
ड़	ṛa	ra, r	स	sa	sa, s
ढ	ḍha	dha, dh	ह	ha	ha, h
ढ़	ṛha	rha, rh	क़	qa	ka, k
ण	ṇa	na, n	ख़	<u>k</u> ha	kha, kh
त	ta	ta, t	ग़	ḡa	ga, g
थ	tha	tha, th	ज़	za	za, z
द	da	da, d	फ़	fa	fa, f

znaki specjalne

	transliteracja	transkrypcja
◌̣ ^{1,2}	~ ³	-n, -ń ⁴
◌̣ ⁵	-ṃ	-n, -ń, -m ⁶
◌̣ ⁷	–	–

samogłoski

	formy inicjalne samogłosek		formy modyfikujące bazowe grafemy spółgłoskowe			
	transliteracja	transkrypcja		transliteracja	transkrypcja	
अ	a	a		क	ka	ka
अँ	ã	an	ँ	कँ	kã	kan
आ	ā	a	ा	का	kā	ka
आँ	ã	an	ाँ	काँ	kã	kan
इ	i	i, j ⁸	ि	कि	ki	ki
इँ	ĩ	in	िँ	किँ	kĩ	kin
ई	ī	i, ji ⁹	ी	की	kī	ki
ईँ ¹⁰	ĩ	in	ीँ	कीँ	kĩ	kin
उ	u	u	ु ¹¹	कु	ku	ku
उँ	ũ	un	ुँ ¹¹	कुँ	kũ	kun
ऊ	ū	u	ू ¹¹	कू	kū	ku
ऊँ	ũ	un	ूँ ¹¹	कूँ	kũ	kun
ऋ	r̄	ry	ृ	कृ	kṛ	kry
ए	e	e	े	के	ke	ke
एँ	ẽ	en	ेँ	केँ	kẽ	ken
ऐ	ai	aj	ै	कै	kai	kaj
ऐँ ¹⁰	aĩ	ajn	ैँ	कैँ	kaĩ	kajn
ओ	o	o	ो	को	ko	ko
ओँ ¹⁰	õ	on	ोँ	कोँ	kõ	kon
औ	au	au	ौ	कौ	kau	kau
औँ ¹⁰	aũ	aun	ौँ	कौँ	kaũ	kaun
ऑ	ǎ	o	ॉ	काँ	kǎ ¹²	ko

Połączenia spółgłosek (ligatury)¹³

	transliteracja	transkrypcja		transliteracja	transkrypcja
क्ख	kkha	kkha	ग्र	gra	gra
क्य	kya	kja	च्च	cca	ćca
क्र	kra	kra	च्च	ccha	ćcha
क्ल	kla	kla	ज्य	jya	dźja
क्व	kva	kwa	ज्व	jva	dźwa
क्ष	kṣa	ksza	ज्ञ	jña	dźña, gja
क्स	ksa	ksa	ञ	ñca	ńca
ख्य	khya	khja	ण्ड	ṇda	nda

	transliteracja	transkrypcja		transliteracja	transkrypcja
ण	ṇa	nna	ल्य	lya	lja
ण्य	ṇya	nja	ल्ल	lla	lla
त्त	tta	tta	ल्ल्ह	lha	lha
न्न	tna	tna	व्य	vya	wja
त्य	tya	tja	व्र	vra	wra
त्र	tra	tra	श्त	śta	śta
द्य	dya	dja	श्म	śma	śma
द्र	dra	dra	श्य	śya	śja
द्व	dva	dwa	श्र	śra	śra
ध्य	dhya	dhja	श्री	śrī	śri
ध्र	dhra	dhra	श्व	śva	śwa
न्त	nta	nta	ष्ट्र	ṣṭra	sztra
न्द्र	nda	nda	ष्ण	ṣṇa	szna
न्द्र	ndra	ndra	स्क	ska	ska
न्य	nya	nja	स्त	ṣṭa	sta
प्प	ppa	ppa	स्त	sta	sta
प्र	pra	pra	स्थ	sṭha	sṭha
प्व	pva	pwa	स्प	sṭpa	sṭpa
ब्ब	bba	bba	स्व	sṭva	sṭva
म्म	mma	mma	स्म	sṭma	sṭma
म्ल	mṭla	mṭla	स्य	sṭya	sṭja
ल्ट	ṭla	lta	ह्य	ḥya	hma
ल्ल	lla	lta	ह्य	ḥya	hra
ल्म	lma	lma			

¹ ◌ oznacza dowolny grafem spółgłoskowy.

² Znak *anunasika* ◌ dodany do grafemu sylaby (w pozycji nad nim) sygnalizuje nosowość samogłoski.

³ Znak *anunasika* w transliteracji oddawany jest tyldą zamieszczaną nad samogłoską: *ā, ā̃, ī, ī̃, ū, ū̃, ē, ā̃, ō, aũ*.

⁴ Znak *anunasika* w transkrypcji oddaje się przez połączenie *samogłoska + n, n̄*.

⁵ Znak *anuswara* ◌ dodany do grafemu sylaby (w pozycji nad nim) sygnalizuje obecność spółgłoski nosowej przed spółgłoskami.

⁶ Przed spółgłoskami zwartymi oddaje się przez *n̄, n, m*, natomiast przed spółgłoskami szczelinowymi i półotwartymi, oraz na końcu wyrazów przez *n*.

⁷ Znak *wirama* ◌ dodany poniżej bazowego grafemu spółgłoskowego anuluje zawarty w nim komponent samogłoskowy, np. क – *ka*, क् – *k*.

⁸ Jako *j* w połączeniach samogłoskowych: *āi, ui* i *ūi, ei, oi* (odpowiednio jako *aj, uj, ej, oj*).

⁹ Połączenia samogłosek *āī* i *āī̃, uī* i *ūī̃, eī, oī* oddaje się przez dwie sylaby – jako *ai, ui, ei, oi* lub (zgodnie z przyjętym w hindi wariantem ortograficznym) jako *aji, uji, eji, oji*.

¹⁰ W druku *anunasika* (◌̃) bywa zmieniana często w *anuswarę* (◌̣), zwłaszcza w wypadku grafemów zawierających element wychodzący ponad górną linię; w takich przypadkach w polskiej transkrypcji należy przywrócić zapis samogłoski nosowej.

¹¹ Niestandardową postać przyjmują *ru* – रू i *rū* – रू.

¹² Jedynie w zapożyczeniach z języka angielskiego: por. कॉमरेड – trl. *kāmred*, trb. *komred* (ang. comrade).

¹³ W wykazie przedstawiono ligatury występujące najczęściej w nazewnictwie geograficznym języka hindi.

Bibliografia:

1. Stasik D., *Język hindi*, Warszawa 2008
2. *The Indo-Aryan Languages*, red. Cardona G., Jain, D.K., Routledge 2003, s. 250-285
3. Bright W., *Devanagari Script*, [w:] red. Daniels P.T., Bright W., *The World's Writing Systems*, Oxford 1996, s. 384-390
4. McGregor R. S., *The Oxford Hindi-English dictionary*, Oxford-New York, 1993
5. Zograf, G.A., *Jazyki Južnoj Azii*, Moskva 1990
6. Bykova E.M., Elizarova M.A., Kolobkov I.S., *Hindi-russkij slovar'*, Moskva 1957
7. *Romanization systems for geographical names*, w: Technical reference manual for the standardization of geographical names. United Nations Group of Experts on Geographical Names, New York 2007, str. 25-27 (Hindi) http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/ungegn-tech-ref-manual_M87_combined.pdf

Oprac.: Artur Karp